

Божо Стојановић
Економски факултет
Београд

UDK: 331.109.32
Оригинални научни рад
Примљен: 2. 3. 2007.

ВИЛХЕЛМ РЕПКЕ: ЕКОНОМСКИ ХУМАНИЗАМ

У овом прилогу представљене су основне идеје великог немачког мислиоца Вилхелма Репке. Репке се залагао за слободно тржиште које делује у одређеном друштвеном контексту (у контексту тржишних институција, али и одређеног система вредности који се ствара у друштву а не на самом тржишту). Доказивао је зашто слободна тржишна привреда мора бити допуњена одређеним друштвеним моралом. Залагао за друштво које штити и унапређује људску слободу.

Кључне речи: слобода, друштво, слободно тржиште, хуманизам, морал

1. Увод

Почетак деведесетих година прошлог века обележила су два истовремена процеса: пропадање социјалистичког експеримента и ширење тржишних привреда. На теоријском плану ове процесе је пратила масовна употреба појмова „глобализација“ и „неолиберализам“. Глобализацију ћемо овом приликом оставити по страни и усмерићемо се на неолиберализам. Изрази „неолиберализам“ и „неолиберали“ користе се с изузетном лежерношћу. Под исту заставу се често сврставају мислиоци који имају мало заједничког. И у стручној (посебно економској) јавности недовољно се познају доприноси чак и кључних мислилаца који су припадали овом правцу. Посебно слаба упућеност се уочава када су у питању радови аутора са немачког говорног подручја који су заступали и промовисали базичне идеје либерализма, односно који су бранили људску слободу и човеково достојанство у прошлом веку (нарочито у периоду између два светска рата и непосредно након завршетка Другог светског рата).

У наставку ћемо представити основне идеје и ставове из опсежног дела великог немачког мислиоца Вилхелма Репке. Наравно, у раду оваквог обима није могуће претендовати на исцрпније представљање једног, у основи разгранатог, и изузетно комплексног дела (такав захват подразумевао би опсежну студију). Циљ овог рада је да скрене пажњу домаће стручне јавности на једног изразитог борца за слободу и достојанство човека, као и да подстакне на систематично проучавање његовог волуминозног и инспиративног дела. Пре него што се усмеримо на представљање личности и дела Вилхелма Репке представићемо у неколико реченица шири контекст да би се боље разумело његово место и улога у промоцији идеја (нео)либерализма.

2. Глобални контекст

Начела „неолиберализма“ (посебно економски аспект) развијала су се и уобличавала кроз непрестану критичку дискусију како са *laissez-faireom* тако и са државним интервенционизмом и, посебно, социјализмом (неолиберали су државни интервенционизам сматрали погубним за друштво готово у истој мери као и социјализам). Могуће је приметити континуирано идејно померање ка „новом либерализму“ у протеклом веку (мада се елементи овог процеса могу у Немачкој уочити и у последњим деценијама деветнаестог века). Поменућемо неколико догађаја. Херкнер је 1925. године у прилогу *Sozialpolitischer Liberalismus* („Социјалнополитички либерализам“) говорио о „новом и модерном“ у односу на „стари“ либерализам. Нешто касније (1932) Ристов (*Alexander Rüstow*) је на редовном заседању чувеног *Удружења за социјалну политику* у свом реферату „Државнополитичке претпоставке економског либерализма“ употребио појам „либерални интервенционизам“, с намером да означи супротност дотадашњој немачкој економској политици која се заснивала на *ad hoc* захватима, то јест која је почивала на, да употребимо његов израз, „пунктуалистичкој дезоријентисаности“.¹ Да не буде било какве забуне, потребно је нагласити да под овим концепцијом Ристов није подразумевао било какве државне активности које би деловале супротно тржишним законима или те законе на било који начин спутавале, већ је имао на уму активности које би водиле одржању и убрзању „природних тржишних токова“. Исте године немачки економиста Валтер Ојкен објавио је чувени чланак „Структурне промене државе и криза капитализма“. Поменути прилози представљали су јасан наговештај идејног померања у једном новом правцу. Вилхелм Репке (*Wilhelm Röpke*) тврди да је сам термин „неолиберализам“ скован на симпозијуму који је одржан у Паризу 1938. године, с циљем да се учини радикалан отклон у односу на *laissez-faire* либерализам деветнаестог века.² Мада неки аналитичари који су припадали „новом“ покрету нису прихватили ново име. Тако је сам Репке сматрао да кованица неолиберализам није била најсрећнији резултат ове конференције, Валтер Ојкен га није уопште користио, а и Фридрих фон Хајек радије користи термин либерализам.

Постојале су и независно се развијале различите варијанте неолиберализма у прошлом веку, иако њихове заједничке елементе није тешко пронаћи

---

¹ За основне информације о развоју неолиберализма у Немачкој (али и шире) у периоду између два светска рата видети: Hayek, Siber & Willgerodt (1979); такође, видети: Oliver (1960), као и: Friedrich (1955).

² У Паризу је 1938. године одржан симпозијум на којем су учествовали Луј Боден, Волтер Липман, Лудвиг фон Мизес, Мајкл Полањи, Лајонел Робинс, Вилхелм Репке, Александер Ристов, Марсел ван Селанд и Фридрих фон Хајек. Расправљало се о идејама које је изнео Липман у књизи „Добро друштво“. Видети: Röpke (1955).

(инсистирање на индивидуализму, приватној својини, предузетништву и слободној конкуренцији, одбојност према државном интервенционизму, заштита слободе у оквиру поретка). Да би букнула ватра морале су постојати варнице које су је подстакле.³ Почетних деценија двадесетог века постојало је неколико места где су браћене идеје и начела либерализма. У Великој Британији то је била Лондонска школа за економију и политичке науке. Реч је о чувеном Едвину Кенану (*Edwin Cannan*: 1861–1935) који је предавао у Лондону од 1907. до 1926. године и групи ученика која је око њега била окупљена (Робинс, Бенхам, Хут, Пејш, Грегори, Плонт). На континенту, већ прилично пригушену ватру либерализма одржавала је група аналитичара окупљена око Лудвига фон Мизеса (*Ludwig von Mises*). Међу мислиоцима који су похађали чувени „Мизесов семинар“ у Бечу били су Хаберлер, Хајек, Махлуп, Моргенштерн, Штригл – да поменемо само оне најпознатије. После доласка нациста на власт у Немачкој и након њиховог уласка у Аустрију, Мизес прелази у Женеву, а касније у САД. Мизес и Хајек ће традицију аустријске школе пренети у Велику Британију (Хајек је предавао на Лондонској школи за економију и политичке науке) и у САД (где су предавали и Мизес и Хајек). У Чикагу је већ деловала значајна и утицајна група (нео)либерала под утицајем оснивача „чикашке школе“ и неоспорног ауторитета америчке економске науке тога доба Френка Најта (*Frank H. Knight*). Међу његовим многобројним ученицима и сарадницима, најпознатији су, без икакве сумње, Милтон Фридман, Џорџ Стиглер, добитници Нобелове награде за економске науке, и Хенри Сајмонс.

И у Немачкој је могуће идентификовати неколико центара у којима се неговала и развијала (нео)либерална традиција. Поменућемо неколико најзначајнијих центара. У најстарију групу немачких неолиберала могу се убројати Ристов и, јунак наше приче, Вилхелм Репке. Они су се упознали двадесетих година прошлог века, али су формирали блиске теоријске погледе тек за време избеглиштва у Истанбулу (Универзитет у Истанбулу је после доласка Хитлера на власт у Немачкој понудио гостопримство великом броју прогнаних немачких интелектуалаца). У Фрајбургу делују економисти и правници окупљени око економисте Валтера Ојкена (*Walter Eucken*) и правника Франца Бема (*Franz Böhm*).⁴ Док су Репке и Ристов углавном деловали као издвојени појединци, Валтер Ојкен је привукао значајан број млађих људи и створио „фрајбуршку школу“. Овај правац је у литератури познат под називом ордолиберализам (*Ordo-Liberalismus*). Трећа група неолиберала у Немачкој била је окупљена око Милер-Армака (*Alfred Müller-Armack*), иначе професора на Универзитету у Келну, те се у литератури често сусреће под називом

³ О томе како је изгледала интелектуална клима у Европи после Првог светског рата видети: Хајек (2000).

⁴ О основним идејама које је заступао Валтер Ојкен и које су развијали ордолиберали, видети: Стојановић (2007).

„келнска школа“. Двдесетих година прошлог века Милер-Армек бавио се, као и већина економиста у том периоду, сложеним и тада врло актуелним питањима привредних циклуса, али након Другог светског рата његова интересовања су преусмерена на развој концепта «социјалне тржишне привреде» (њему се приписује увођење у оптицај овог појма). Неолиберални кругови постоје и у француско-белгијском простору, Шпанији, као и у другим државама. С намером да се створи једно удружење нових либерала, у времену када либерализам није био у моди, формирано је 1947. године „Друштво Монт-Пелерин“ (*Mont-Pelerin-Society*), које је Пери Андерсон у једном прилогу назвао „масонском ложом неолиберализма“. Да читаоци не би стекли утисак да је реч о „ексцентрицима унутар струке“ (како се изразио један радикални критичар овог правца), поменућемо само то да је у периоду од 1974. до 1992. године седам чланова овог удружења награђено Нобеловом наградом за економске науке.

Већина поменутих аутора је своје кључне текстове писали у време озбиљне друштвене и привреде кризе. Они су заступали став да *laissez-faire* није одржив, али су истовремено одбацивали и препоруке реформских мера које су долазиле од стране државних интервенциониста и, наравно, оне препоруке које су фоворизовале стварање социјалистичког поретка. Постоје различити правци унутар неолиберализма. Неки савремени аналитичари разликују три струје унутар новог либерализма: ордолиберализам, фрајбуршке школе, комунитаристички либерализам и еволутивни либерализам (мисли се заправо аналитичаре који следе Хајекову визију). Ордолиберализам се залаже за успостављање конкурентског поретка и његово одржање у функцији. Речју, потребно је створити и одржавати такав поредак (систем правила и институција) који штити конкуренцију. Слободу је, сматрају ордолиберали, могуће очувати само у оквиру поретка. Стога није случајно да је Виктор Ванберг предложио употребу појма „конституционални либерализам“.⁵ Разлика између ордолиберала и Хајека јесте у томе што се Хајек залаже за еволутивност (и спонтаност) промена, док ордолиберали сматрају да је неопходан активан приступ стварању одговарајућег институционалног оквира конкурентског поретка.

Деведесетих година прошлог века дошло је до обнављања употребе израза неолиберализам. Наиме, критичари глобализације сматрају да је на делу неолиберализам, односно како га још називају „тржишни фундаментализам“. Говори се о „тоталном тржишном друштву“, односно критичари глобализације сматрају да је реч о повратку на економски либерализам деветнаестог века. Ентони Гиденс је неолиберализам новог времена изједначио са тачеризмом. У САД се говори о тржишним радикалима, либертаријанцима, заговорницима минималне државе (чикашка школа, припадници нове аустријске школе). Виктор Ванберг је у већ поменутом прилогу предложио израз либе-

---

⁵ Видети: Vanberg: (1999).

рализам слободног тржишта (*free-market liberalism*), као одредницу за различите правце који се залажу за слободно тржиште.

3. Вилхелм Репке: личност и дело

3.1. Основни биографски подаци

Немачки економиста Вилхелм Репке родио се 10. октобра 1899. године у Швармштету у Немачкој.⁶ Отац му је био сеоски лекар. Позив лечника била је породична традиција (и прадеда и деда су му били сеоски лекари). У родном селу провео је четрнаест година. Студије права Репке почиње 1917. године на чувеном Универзитету у Гетингену. Позван је у војну службу и као пешадинац упућен на фронт. Одликован је „Гвозденим крстом“ и демобилисан као подофицир. Војска је на њега оставила трајан утисак, а између осталог добро је научио како изгледа када човек постане део гломазног и ригидног апарата чије функционисање негира личну слободу и подразумева безусловно покоравање наредбама. Студије је наставио у Тибингену и Марбургу. Након неколико семестара Репке мења студије и уместо права почиње да проучава економију и социологију. Настојање да разуме узроке кризе која је довела до рата светских размера, усмерило га је на изучавање економије и социологије. С Евом Финке венчао се 1923. године (у браку су имали троје деце). Већ 1924. године Репке је професор на Универзитету у Јени и тада је најмлађи професор на немачком говорном подручју. На једној научној конференцији одржаној у Бечу 1926. године упознао је Лудвига фон Мизеса. Кратко време провео је на Универзитету у Грацу.⁷ У зимском семестру школске 1926/27. године Репке је на студијском боравку у САД, као гостујући професор Рокфелерове фондације. Током овог студијског боравка проучавао је проблеме америчке пољопривреде. Редовни професор је постао 1929. године на Универзитету у Марбургу.

У предизборној кампањи 1930. године (то су били чувени избори за скупштину) у својим говорима је наглашавао да би избор националсоцијалиста значио избор хаоса уместо поретка, разарање уместо изградње. Ко буде за њих гласао, опмињао је Репке, свој глас је дао рату и бесмисленом разарању, а не миру, слободи и благостању. Између осталог, отворено је лобирао код земљопоседника да не гласају за нацисте. Доласком националсоцијалиста на власт 1933. године његово деловање у Немачкој је нагло и трајно прекинуто.

⁶ За основне податке о његовој биографији видети: *In Memoriam: Wilhelm Röpke* (1968). У овој књизи налази се и исцрпна Репкеова библиографија, као и надахнут говор Лудвига Ерхарта.

⁷ Овај догађај помиње и Мизес у својим сећањима. Наиме, присећа се да је 1926. године на заседању Немачког удружења социолога, упознао много људи од којих су неки касније постали и његови блиску пријатељи. У том контексту помиње и Вилхелма Репкеа. Видети: Mises (1978).

Репке, као активни борац против тоталитаризма, није могао да остане непримећен од стране нациста и њихових изузетно будних служби. Уосталом, он се није ни скривао. У фебруару 1933. године одржао је говор над гробом Валтера Трелча. То је био изузетно оштар говор директно усмерен против идеологије нацизма. Исте године Репке је превремено пензионисан. Био је један од првих професора у Немачкој који није хтео да се приклони владајућем режиму, већ је уместо тога изабрао егзил. У време када напушта академску каријеру у Немачкој његова библиографија броји 88 јединица.

Након краћег боравка у Швајцарској и Холандији, Репке одлази у Истанбул на позив Кемала Ататурка и тамошњег универзитета. Понуђено му је да реорганизује одељење за економску теорију. Основао је и био директор Института друштвених наука на Универзитету у Истанбулу и значајно је утицао на развој економске науке и високог школства у Турској. У Истанбулу је остао пуне четири године, написао и објавио неколико врло значајних књига. У Женеви прелази у зимском семестру 1937/38. године (ту се придружио Лудвигу фон Мизесу) где је остао све до смрти 12. фебруара 1966. године (преминуо је од последица срчаног удара). Након окончања Другог светског рата Репке је имао намеру да се врати у Марбург. Међутим, бирократске препреке су биле такве да је до тога могло доћи тек једанаест година након завршетка рата. Тада је за Репкеа већ било прекасно да мења средину. Репке је био почасни доктор Колумбија Универзитета, Универзитета у Женеви и Високе техничке школе у Минхену. Био је један од оснивача већ поменутог „Друштва Монт-Пелерин“. Хајек је записао да оно што је разликовало Вилхелма Репкеа од већине његових колега научника, јесте несвакидашња морална снага и храброст.

3.2. Кључни радови

Репкеово дело је огромно и предметно разноврсно. Наслови које ћемо у наставку поменути не представљају потпуну библиографију по појединим темама, већ само његове кључне радове. На почетку своје академске каријере Вилхелм Репке се бавио анализом динамике привредне активности и привредним циклусима. Иначе, то је важна тема којом су се у то време бавили припадници „млађе аустријске школе“. Његов хабилитациони рад *Die Konjunktur: Ein systematischer Versuch zur Morphologie der Verkehrswirtschaft* („Конјуктура: систематски покушај морфологије тржишне привреде“) након објављивања је преведен на руски и објављен у Москви 1927. године. Након хабилитације уследио је читав низ публикација које су даље разрађивале ово питање. Поменућемо само две књиге: *What is Wrong with the World* објављену 1932. године и *Crises and Cycles* објављену 1936. године за време његовог боравка у Турској, која је 1947. године преведена и на турски. У овој књизи Репке је заправо развијао основне идеје аустријске теорије привредних циклуса. Реч је о анализи која почива на тези да монетарна свера изазива при-

вредни циклус, а да га реална привредна свера конституише. Неколико година пре објављивања Кејнсовог чувеног дела *Општа теорија запослености, камате и новца* почео је проучавати проблеме незапослености и предложити мере за њено сузбијање. Репке је у својим радовима тврдио да би привредни циклуси могли бити спречени стварањем привредног амбијента који би почивао на златном стандарду, слободном тржишту и влади која не спроводи инфлаторно финансирање.

Друго подручје Репкеове научне делатности били су међународни економски односи. Од радова који се баве овом проблематиком поменућемо само неколико књига. Већ 1923. године објавио је књигу *Die internationale Handelspolitik nach dem Kriege* („Међународна трговинска политика након рата“), 1925. године књигу *Geld und Aussenhandeln* („Новац и спољна трговина“), 1931. године књигу *Weltwirtschaft und Aussenhandelspolitik* („Светска привреда и спољнотрговинска политика“), 1934. године књигу *German Commercial Policy* („Немачка трговинска политика“), а 1942. године књигу *International Economic Disintegration* („Међународна привредна дезинтеграција“). Овај рад настао је као резултат међународног истраживачког програма који је финансирала Рокфелерова фондација (истраживање је почело 1938. године), а који се односио на структурне промене у светској привреди. Рат је онемогућио да се овај пројекат приведе крају па је Репке објавио своју анализу под већ поменутим насловом. Репке 1945. године објављује своју најпознатију књигу из ове области *Internationale Ordnung* („Међународни поредак“), која је преведена на италијански, француски, енглески и шпански. Коначно, 1959. године објављује књигу *International Order and Economic Integration* („Међународни поредак и економска интеграција“).

Треће подручје Репкеовог рада могло би се описати као истраживање у области привредног поретка и економске политике. Поново ћемо поменути само његове кључне књиге које се баве овим проблемом. Репке је 1942. године објавио *Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart* („Друштвена криза нашег доба“), након чега су уследили бројни преводи на стране језике. Иначе, исте године када је објављена, књига је доживела још два издања. То довољно говори о њеној читаности, али и о томе да је анализирала важна питања привреде и друштва. Већ 1944. године појавила се књига *Civitas Humana: Grundfragen der Gesellschafts- und Wirtschaftsreform* („*Civitas Humana*: основна питања друштвене и привредне реформе“), након чијег су објављивања такође уследили бројни преводи; а 1947. године појављује се Репкеова књига *Die Krise des Kollektivismus* („Криза колективизма“). Репке 1950. године објављује публикацију *Ist die deutsche Wirtschaftspolitik richtig?* („Да ли је немачка економска политика исправна?“). Интересантно је поменути и то да је ова студија писана на захтев немачке владе и појавила се са предговором Конрада Аденауера. Неколико година касније (1956) појавила се књига *Wirtschaftsethik heute* („Привредна етика данас“), 1957. године *Welfare, Freedom, and Inflation* („Благостање, слобода и инфлација“), 1958. године појављује се једна од

Репкеових најзначајнијих књига *Jenseits von Angebot und Nachfrage* („С друге стране понуде и тражње“). Исте године доживела је још једно издање. Неки је сматрају и његовом несумњиво најбољом књигом. Након објављивања ове књиге поново су уследили многобројни преводи.

Поред ова три велика подручја анализе Вилхелм Репке је писао и о другим проблемима. Посебно је потребно истакнути његов чувени уџбеник *Die Lehre von der Wirtschaft* („Наука о привреди“) чије се прво издање појавило 1937. године, дакле за време његовог боравка у Турској. Уследила су бројна издања (1979. године објављено је дванаесто издање). Репке је писао и о историји економских доктрина (објавио је на турском језику 1936. године књигу *Историја економских теорија*). Писао је о становништву, проблемима банкарства, осигурању, аграрним проблемима. Важио је и као несумњиви експерт за питања репарације. У његовим радовима могу се пронаћи бриљантне минијатуре о историји идеја, књижевности и уметности.

Вилхелм Репке је објавио 809 радова. Ипак, кључним његовим радовима сматрају се трилогија: *Друштвена криза нашег доба*, *Civitas Humana* и *Међународни поредак* који су објављени у ратно време (између 1942. и 1945. године) и књига *С ону страну понуде и тражње*. Ово су радови који су му, без икакве сумње, донели светски углед. Лудвиг Ерхарт је изјавио да су му ове књиге, које је илегално набављао и у тајности читао, значиле оно што жедном човеку у пустињи значи извор чисте воде (Ерхарт додаје да је *Друштвену кризу нашег доба* прочитао за само једну ноћ).⁸ Репкеове књиге су будиле наду у могућност стварања новог света у једном тешком времену када су страдали истина, право и изнад свега морал. Поред огромног научног рада Вилхелм Репке је био активан у друштвеним процесима. Имао је велики утицај на привредну реформу у Немачкој после Другог светског рата, али и на реформе у Италији и Француској. Осим великог броја књига и научних чланака Репке је много писао и за широку публику, то јест за новине и часописе (скоро половину његове библиографије чине управо прилози такве врсте).

3. Основне Репкеове идеје

3.1. Увод

Књиге, бројни чланци и предавања Вилхелма Репкеа провоцирали су и будили успаване духове. У сваком случају никога нису остављали равнодушним. Предмет његове оштре критике били су лесе-фер капитализам (обично је у својим делима користио израз тржишна привреда, а не капитализам), али исто тако и кејнзијанизам и социјализам. Поменимо и то да, у одређеном смислу, његове кључне књиге, о којима ће у наставку више бити речи, представљају допринос историји идеја (историји европских идеја). Његово интелек-

---

⁸ О утицају Репкеових идеја на Ерхарта, видети: Commun (2004).

туално сазревање одвијало се релативно брзо.⁹ Вилхелм Репке је, као што смо већ поменули, учествовао као војник у немачкој армији у Првом светском рату. Ратно искуство је на њега оставило трајан утицај. Био је запањен бруталношћу рата и постављао је себи питање зашто је до тога уопште дошло. Наиме, настојао је да разуме који су проблеми у европским друштвима довели до оружаног сукоба са таквим катастрофалним последицама. Питање због чега се то десило отварало је и друго питање – какав друштвени поредак би био боље решење. Стога није чудно да је као млад човек био одушевљен идејама социјалиста (подсетимо, слично је било и у случају Хајека и Попера, као и код великог броја младих људи тога доба). У то време социјализам му се учинио као једина прихватљива алтернатива постојећем друштвеном поретку. Како је касније сам објашњавао, његова генерација која је осетила рат на својој кожи, у њему је видела несумњиву потврду банкротства постојећег система. Протествовали су против империјализма, милитаризма и национализма, а то је заправо значило директан протест против постојећег економског и политичког система. Ако је постојећи систем банкротирао у сваком погледу (посебно економском и моралном), социјализам им се наметао као једино природно решење. Међутим, како сам признаје, након читања Мизесове књиге *Нација, држава и привреда* (објављена 1919. године) трајно је променио мишљење.¹⁰ Социјализам није утопија, констатоваше Репке у једном од својих каснијих радова, већ трагедија. Потребно је поменути и то да је Репке у својим радовима критиковао и фашизам. Тврдио је да није реч о било каквом „трећем путу“ између социјализма и слободног тржишта, већ да је у питању само „нова форма тоталитаризма“ и варварства.

3.2. Узроци друштвене кризе

У књизи *Друштвена криза нашег доба* Репке је анализирао узроке друштвене кризе и указивао на начин њеног превазилажења.¹¹ Он је свој поглед најпре усмерио у прошлост. Период од 1814. до 1914. године несумњиво је био период либералног капитализма. Како је било могуће, запитао се Репке, да се у поретку који је почивао на миру, слободи и унапређењу благостања

⁹ Видети: Репке (2003). У овом прегледном прилогу Репке даје својеврсну интелектуалну аутобиографију.

¹⁰ У литератури је било прилога коју су настојали да укажу на то да између Мизесових и Репкеових ставова није могуће пронаћи много тога заједничког. За побијање таквог виђења видети: Pongancic (1997).

¹¹ Видети: Rörke (1979b). Потребно је напоменути да ће основне идеје и ставове (о кризи друштва и могућностима њеног превазилажења) Репке понављати и у другим својим књигама, увек додајући неки нови моменат и свеже запажање. Наша интерпретација није заснована само на наведеној књизи, него и на његовим другим радовима које цитирамо у наставку.

развију претпоставке драматичне друштвене кризе која ће резултирати ратом и масовном катастрофом. Према његовом мишљењу болест друштва дошла је изнутра (једно поглавље ове књиге носи наслов *Сјај и беда капитализма*). Репке указује на то да су узроци друштвене кризе били двострани: духовно-морални и социолошки (политичко-друштвено-економски). Шта се заправо догодило? Систем, који се развијао у наведеном стогодишњем раздобљу, успео је да подигне стандард живота за највећи број грађана на ниво који је до тада био незамислив. Унапређена је производња, односно производна снага друштва, а драстично је повећана и потрошња. Човек је постао *homo sapiens consumens*. Али, то је имало и своју другу страну – разорено је све оно што би требало да одржава друштвени поредак у складу са човековим најдубљим (истинским) потребама и његовом слободом (без слободе нема ни морала). Наиме, човек је у том „масовном друштву“ одвојен од традиције и најуже породице, а нестала је и његова индивидуалност (постао је унифицирани анонимни потрошач). Крајњи резултат је масовно друштво деперсонализованих, напуштених и социјално дезинтегрисаних појединаца. Људи су постали пасивни делови масе (постали су, да употребимо Репкеов израз, „друштвене молекуле“), изгубили су осећање „поезије живота“, његову радост и дубљи вредносни садржај. Ритам личног живота изгубио је своју аутономију и спонтаност. Слика таквог човека дубоко је вређала Репкеову визију и његове хришћанске идеале. Он је човека видео не као средство, ствар, већ као задивљујуће биће чија је душа нешто јединствено, незамењиво и непоновљиво. У сваком случају нешто што нема цену.

Уместо истинске интеграције у друштво засноване на дубљим вредностима које се деле са осталим члановима заједнице, дошло је до псеудоинтеграције кроз бирократске институције и безличну масовну потрошњу. У овом, али и у другим радовима, Репке је наглашава и понављао да човек не живи само у материјалном свету потрошње и хедонизма, већ и у свету љубави, пријатељства, истине, правде, достојанства. Смртну болест друштва представљало је разарање целокупног система вредности (у том процесу страдала је и црква) и стварање духовно-моралног вакуума. У културном животу, додаје Репке, делује Грешамов закон – шунд немилосрдно истискује са позорнице дела врхунске вредности.¹² Наступило је време моралне и интелектуалне декаденције. Дошло је време „човека из масе“ и масовне културе. Село је разорено у корист градова, тако да је и ова веза са традиционалним вредностима прекинута.

Социјална дезинтеграција праћена је све наглашенијом концентрацијом – између осталог концентрацијом државне моћи и њеном злоупотребом у

---

¹² О каквом закону је реч? Томас Грешам (1519-1579) је био енглески пословни човек, али и државни службеник. Поједностављено, он је констатовао да када се нађу истовремено у оптицају два различита средства плаћања долази до тога да лош новац са тржишта истискује добар новац.

разним областима, као и концентрацијом капитала.¹³ Како је касније сам записао, његово одбојност према рату заправо је довела до његовог радикалног протеста против неограничене моћи државе. Пратећа последица јачања државне моћи јесте бирократизација живота у свим његовим аспектима. Бирократизација и централизација процеса одлучивања, констатује Репке, не могу водити унапређењу слободне тржишне привреде. Они делују управо супротно – воде колективизму и патернализму, а у крајњој инстанци, уништавају морал.

Једно од подручја његове критике представљала је и демократија. Разликовао је либералну демократију англосаксонско-швајцарског типа и јакобинску демократију. Прва ставља нагласак на слободу, друга на једнакост. Демократија је, према његовом мишљењу, све више постала централистичко-јакобинска масовна демократија која спроводи тиранију у име начела једнакости. С овим у вези је и његова критика рационализма, односно указивање на проблеме који се појављују услед претераног поверања у моћ људског разума (Репке оштро критикује сцијентизам и позитивизам). На овом месту можда није наодмет приметити да је Репке сматрао да економија није математичка дисциплина. Констатовано је да су математика и економетрија корисне, али да нису у стању да на свој језик пренесу анализу најдубљих загонетки људског живота. Није проблем у употреби математике у анализи процеса утврђивања цена. Проблем настаје када се поверује да се ове „тржишне једначине“ стварно могу решити мимо тржишта (подсетимо да ће се готово идентичним речима Хајек осврнути на употребу математике у економији у свом обраћању приликом доделе Нобелове награде за економске науке).¹⁴ Све у свему, развијање култа науке водило је техницизму, као и култу боље будућности и свеопштег напретка. Сцијентизам, односно његове две струје (материјалистичко-техничистички и аналитичко-критички) имају заједничке фаталне последице: дехуманизам (*Inhumanismus*), материјализам, колективизам („означавао га је како „економски наполеонизам“) и ниҳилизам.

Репке је критиковао и кејнзијанизам, доказујући да такав приступ тржишном поретку не води решењу постојећих привредних проблема већ их само

¹³ Репке наглашава да је створен култ величине (количине), а он је последица свеопштег комерцијализма. Према овом култу све што је огромно јесте истовремено и добро и напредно. На делу је „мегалопатрија“ која је заједничко идеолошко обележје национализма, империјализма, социјализма, монополистичког капитализма и егатазма. Свега што је у супротности са слободним друштвом заснованом на слободним појединцима.

¹⁴ Ово није неко ново тумачење. Њега је на пример заступао и Вилфредо Парето, иначе један од аналитичара који је унапређивао теорију опште равнотеже. Парето је у књизи објављеној 1909. године (*Manuale di economia politica*) приметио да теорија опште равнотеже нема за циљ да пређе на нумеричко одређивање цена. Једини начин решавања једначина које описују тржишне односе (уколико би заиста биле познате) било би посматрање тржишта, односно само тржиште би утврђивало нивое цена и количина, а не неки издвојени интелект.

додатно компликује. Према његовом мишљењу кејнзијанизам је деструктиван како по својим моралним тако и по својим економским последицама. Већ у то време предвидео је да ће стандардне кејнзијанске мере, које су усмерене на остварење пуне запослености, резултирати стагфлацијом. Доказивао је да је држава благостања у директној вези са хроничном инфлацијом. С друге стране, опомињао је на то да ће доследно инсистирање на мерама за постизање и одржавање пуне запослености значити увођење „реквизита социјалистичке привреде“ једним притајеним путем. У друштвима која нису социјалистичка држава благостања има исте последице као и социјализам: подразумева стављање грађана под контролу и патронат државе и ограничење њихове слободе. Модерна држава благостања, сматра Репке, променила је своју почетну улогу (коју је имала на пример у време Бизмарка) и постала је инструмент друштвене револуције која има за циљ остварење једнакости доходака и имовине. Она је напустила саосећање као своје водеће начело и на његово место поставила завист. Доказивао је да монополи нису последица слободног тржишта већ директан резултат државне интервенције, то јест тврдио је да слободно тржиште само по себи не ствара монополе. Њих ствара држава својим уплитањем у тржишне процесе. Репке се супротстављао контроли цена користећи аргументацију која је била слична Мизесовој. Он је указивао на то да контрола цена саму себе убрзава и, у крајњој линији, води деструкцији основних принципа тржишног механизма. Указивао је и на негативне последице државне интервенције у области становања, образовања, здравства.

Репке се усмеравао и на критику планских привреда, с циљем да укаже како избор социјалистичког поретка не би представљао корак у добром правцу. Као што је са великом снагом и жаром критиковао „New Deal“ тако се и критички обрушавао на планске привреде. Ово је било важно јер су након Другог светског рата бројни западни интелектуалци, који су били пуном снагом против фашизма, били истовремено одушевљени социјализмом. Репке је посебно наглашавао неморалност планских привреда (мада је исцрпно и убедљиво говорио и о разлозима њихове економске неефикасности и предвиђао им је неминовно економско сурвавање). Проблем са свим облицима социјализма, тврди Репке, јесте у томе што почивају на базичном неразумевању људске природе и на насиљу над том природом. Занемарује се природа и личност човека, његова индивидуалност и непоновљивост, његове истинске потребе. Социјалистички планери су човека различитим средствима присиле и манипулације „укалупили“ и тако унифицираног и, базично деформисаног, интегрисали у колективистичку државу, колективистичку привреду и колективистичко друштво. С друге стране, у привредној свери социјализам доводи до политизације укупног привредног процеса. Наивно је очекивати, констатира Репке, да „тотална држава“ у домену економије, неће истовремено бити таква и у свим другим сферама живота. Наглашавао је да економски колективизам нужно појачава сукобе између држава, а с друге стране неспојив је са

федералним уређењем државе. Социјализму је Репке супротстављао „интринзични морал тржишне привреде“, где постоји слобода (моралног) избора. А без те слободе нема ничег што живот чини вредним живљења.

3.3. Слободно тржиште уз друштвени морал

У уводном поглављу чувене књиге *С ону страну понуде и тражње*, која се појавила две деценије након појављивања књиге *Друштвена криза нашег доба*, Репке је закључио да се коначна судбина тржишне привреде, са њеним задивљујућим механизмом понуде и тражње, одлучује управо с друге стране (иза) понуде и тражње. Потребне су нам, констатује Репке, етичке основе тржишне привреде. Или ће бити створен „разуман и моралан тржишни поредак“ или ће доћи до глобалног сурвавања у колективизам. Како се изразио на другом месту, монополистички и интервенционистички индустријски феудализам (тако је описивао постојеће друштво) мора да изабере или конкуренцију или колективизам као своје решење.

Наиме, решење је у програму који мора да води оштру и доследну борбу на два фронта: са колективизмом и са либерализмом који је функционисао у већини европских земаља у деветнаестом веку. Реч је о потреби „ренесансе либерализма“, али никако либерализма који би био сведен искључиво на његову економску димензију. Репке указује на неопходност успостављања таквог друштвеног поретка где ће слободно тржиште почивати на одређеним институцијама и правилима игре (већ у делу *Друштвена криза нашег доба* говори о „државном и природном уставу“ који морају уређивати позорницу на којој ће се одвијати слободна тржишна игра – често је користио израз „привредни устав слободних људи“). Кључно је створити такав институционални оквир који ће подстаћи конкуренцију.¹⁵ Она је, тврди Репке, базични предуслов оздрављења болесног друштва. Одржање тржишног принципа није кључно само за привредни поредак, оно представља питање опстанка цивилизације.

Тржишна привреда захтева постојање чврстих оквира, које Репке назива антрополошко-социолошким оквирима. Слобода на тржишту подразумева конкуренцију, неспутану приватну иницијативу (слободно предузетништво), слободно формирање цена и слободу потрошачког избора. Слобода може бити сачувана само у оквиру поретка (Репке ово подупире Берковим речима, иначе мислиоцем чијим речима и почиње књигу *С друге стране понуде и тражње*). Она подразумева независност човека и његову самоодговорност. Управо све оно што је неспојиво са атомизираним човеком који је производ масовног друштва – техницизма, специјализације и функционализације.

¹⁵ Као аргументацију у прилог овој тези Репке, између осталог, екстензивно наводи и мишљење чувеног економисте Леона Валраса (Шумптер га је сматрао највећим економистом свих времена). Идеју о привредном уставу као оквиру конкурентског поретка (и привредног и друштвеног) посебно је развијао фрајбуршки ордолиберал Валтар Ојкен.

Самодисциплина, осећај за правду, поштење, разгранат и истанчан систем вредности, умереност, витештво (списак није коначан) представљају „пртљаг“ који људи морају донети са собом када ступају на тржиште. Њих тржиште не ствара, већ просто узима као дате уколико постоје. Ове вредности се стварају на другим местима: под утицајем породице, цркве и шире заједнице. Другим речима, тржиште подразумева постојање институција које су од њега независне и које су „с оне стране“ борбе интереса (овом темом су се посебно бавили фрајбуршки ордолиберали). Репке има на уму судије и судство, централну банку, цркву (религија има посебно место у његовој анализи, али детаљније образлагање те теме превазилази опсег овог прилога), универзитете. Они би требало да буду „непоткупљиви и непристрасни чувари“ кључних друштвених вредности. Само у оном друштвеном поретку који чува целину човека и његову људскост, могуће је остварити истински напредак.¹⁶

Дакле, слободна тржишна привреда и онај део друштва који не почива на комерцијализацији (*unkommerzialisierte Gesellschaft*), међусобно се допуњују и подржавају, као што то чине конвексно и конкавно сочиво. Репке је затупао став о потреби постојања посебне друштвене групе која би чувала интересе заједнице (*Aristokraten des Geimensinns*). Расправљао је и о посебним обавезама богатих (*richesse oblige*), који би требало да допринесу попуњавању празнина које је тржиште оставило отвореним. То су све оне празнине које су изван делања понуде и тражње, али исто тако чије попуњавање не сме бити препуштено држави. Реч је о потреби финансијског подржавања институција високе културе (опере, позоришта, музике), али и науке. Потребно је меценарским активностима сачувати дух ових делатности од примеса државе благостања и њеног „фискалног социјализма“.

Један од практичних (и изузетно важних) корака у стварању таквог поретка требало би да буде поновно успостављање неприкосновености власништва.¹⁷ Ово заслужује детаљнији коментар. У једном слободном друштву, сматра Репке, власништво има двоструку функцију. Оно представља индивидуалну сферу одлучивања и одговорности која је заштићена од мешања и утицаја других појединаца. С друге стране, својина представља заштиту свере индивидуалности од политичког притиска, утицаја и манипулације. Другим речима, својина ствара не само хоризонталну, већ и вертикалну границу заштите појединца. Други важан корак јесте обезбеђивање стабилности новца (ово је готово опште место код свих немачких аналитичара који су имали

---

¹⁶ Видети: Rörke (1979d). Репке је у овој књизи заправо изнова сагледавао проблеме којима се бавио у ранијим књигама, али сада у светлу новог искуства (догађаји током и након Другог светског рата).

¹⁷ Видети: Rörke (1979c). У овој књизи Репке, између осталог, износи и класификацију привредних поредака. Ова анализа има сличности с Ојкеновом дискусијом о истој теми.

искуство са разорном хиперинфлацијом двадесетих година прошлог века). Само стабилан новац подстиче истинско продуктивно предузетништво. Коначано, потребна је „леgitимна“ економска политика. Економска политика је легитимна само у случају када не нарушава функционисање система цена, односно када не доводи у питање слободно прилагођавање понуде и тражње.

Репке је сматрао да се кључне људске вредности на којима почива заједница (пријатељство, солидарност, пожртвовање и слично) могу неговати и очувати само у мањим друштвеним заједницама које су изворно биле основне форме људског друштва (сеоска заједница, градови мале и средње величине). У том смислу узор му је несумњиво била Швајцарска. Само такве друштвене заједнице се могу одупрети деперсонализацији, фрагментацији и бирократизацији, то јест свим оним дегенеративним процесима који се неминовно појављују у великим заједницама.¹⁸ У том контексту Репке је сматрао да је потребно створити услове за развој малих и средњих предузећа (побијао је у то време готово општи став да само велика предузећа могу бити економски ефикасна), као и стварање услова за функционисање малог поседа у пољопривреди. Потребна је таква пољопривредна политика које неће бити заснована нити на лесефер концепту нити на аграрном колективизму. Подстицање развоја малих и средњих предузећа, као и очување сеоских имања, у блиској је вези са захтевом за децентрализацијом власништва без које нема стабилности ни привреде нити друштва. С друге стране, Репке је сматрао да је потребно код радника пробудити дубљи осећај за занимање (професију) којим се баве, односно потребно је превазићи ограничења која су последица наглашене поделе рада. Уместо да се радник третира као пуки алат, додатак машинама у процесу производње, потребно је учинити га сарадником у пословној заједници. Тако ће бити не само продуктивнији, већ и лојалан пословној заједници којој припада.

Заступао је и став о неопходности децентрализације државне власти. Ако је владавина централистичка, онда је реч о „болесној држави“. „Здрава држава“ почива на децентрализацији. Децентрализација би, тврди Репке, требало да омогући „издвајање човека из масе“ и формирање предуслова да сам човек обликује живот онако како му највише одговара, то јест по мери његових истинских потреба. Репке је отворено изражавао сумњу према тези да ће привредна интеграција Европе аутоматски водити стварању европске државе (веома занимљиво је анализирао проблем идентитета Европљанина).¹⁹ Тако-

¹⁸ Видети: Репке (2003). Неки Репкеови критичари су овакво његово залагање тумачили као „романтичарске идеје“ занесењака без икаквог осећаја за стварност.

¹⁹ Видети: Репке (1979а). Реч је о књизи која је први пут објављена 1945. године, а у којој Репке анализира међународни аспект друштвене кризе. Он је сматрао да узроци кризе појединачних држава и кризе на међународном нивоу не могу бити третирано одвојено. Наглашавао је неопходност да међународни односи почивају на усаглашеним кодексима норми, принципа, правила понашања и система вредности. Посебно се залагао

ђе, био је свестан опасности преношења државне моћи на наднационални ниво (то је почивало на његовој базичној одбојности према централизацији власти). Такав подухват могао би имати као последицу већи степен интервенционизма и бирократизације него када је моћ одлучивања у рукама појединачних држава (треба имати на уму да је ово заступао у време када је европска заједница тек почињала да се формира).

4. Закључна разматрања

Вилхелм Репке је несумњиво спадао у онај ретки тип људи који храбро и доследно следе своје идеале и, сходно томе, често су принуђени да пливају против струје. За тако нешто потребна је велика снага, храброст, упорност и пре свега дубока убеђеност у исправност властитих залагања. Репкеове књиге се налазе како на попису базичних дела либерализма, тако и на листи базичних дела конзервативизма. И за једно и за друго има довољно разлога. Сврставају га, такође са разлогом, и у припаднике аустријске школе економске мисли. Репке је у својим радовима критички анализирао либерални капитализам, кејнзијанизм и социјализам, али је описивао и како би требало да изгледа поредак који би превазилазио њихова ограничења – називао је то „трећим путем“. Међутим, овај израз не би требало да заведе читаоца на погрешан траг. Није реч о залагању за снажнију државну интервенцију, као неко „средње решење“ између либералног капитализма и социјализма. Такво поимање ствари Репкеу је било страно. Интервенција о којој Репке говори односи се на промену институција, а никако не интервенцију у механизам цена.

Репке је заправо спојио уверење у неопходност слободног тржишта, са уверењем да слобода захтева шири друштвени контекст који ће је обезбеђивати и штитити. Слобода је могућа само у контексту поретка и правила. Његово инсистирање на слободном предузетништву није било засновано на „техничкој основи“. Оно је било укорено много дубље. Репке је био убеђен да је само слободна привреда у сагласности са људском слободом, али и са политичком и социјалном структуром и правилима која је подстичу и штите. Друштво за које се залагао подразумева залагање за поредак који настаје као последица спонтане и слободне сарадње људи посредством тржишта на којем без сметњи и ограничења делују конкуренција и систем цена. Носећа снага овог поретка јесте приватна својина која штити индивидуалност поједница како од других појединаца тако и од уплитања државе. Слободна тржишна привреда мора бити складно уклопљена у шири друштвени контекст унутар којег и функционише. Речју, она не може опстати без друштвеног морала, односно постојања одређеног система вредности које тржиште не може својим

за постојање стабилног монетарног система који би подстакао привредну размену. Да поменемо и то да се Репке залагао за повратак на златни стандард.

деловањем доводити у питање. Само економски поредак заснован на слободним ценама представља економски поредак који је спојив са људском слободом и истинским људским вредностима (посебно са моралом). Речју, Репкеов идеал је био „економски хуманизам“. Вилхелм Репке се супротстављао предлогу да је потребно стварати „економократију“ – друштво којим би заједнички управљали економисти, статистичари и специјалисти за привредно предвиђање и планирање. Такво друштво неминовно би завршило у ауторитаризму. Сходно таквој перцепцији Репке се доследно борио против економског национализма, друштвених група које га подржавају, против стратегија које ове групе користе, као и против свих врста монопола.

Економија је, наглашава Репке у својој чувеној књизи *С друге стране понуде и тражње*, морална наука која се бави човеком као духовним и моралним бићем. Репке није припадао научницима који живе затворени и заштићени у академској кули од слоноваче. Он је сматрао да сви друштвени научници морају бити активни, то јест морају помоћи у рашчишћавању пута који води људској слободи и очувању људског достојанства. Заступао је позицију да је посао научника (имао је у виду економисте) да непрекидно постављају неугодна питања, да разбијају илузије и уносе мисаони ред када су привредне теме у питању, да се немилосрдно обрушавају на ствараоце митова, социјалне демагоге и „привредне чаробњаке“ (његов израз). Само тако ће испуњавати свој основни задатак. Речју, економисти би требало да помогну у освајању економске слободе, која као и свака друга слобода, никада није поклоњена већ увек тешко изборена. Управо зато је и драгоцен.

ЛИТЕРАТУРА:

- Commun, P., (2004): „Erhards Bekehrung zum Ordoliberalismus: Die grundlegende Bedeutung des wirtschaftspolitischen Diskurses in Umbruchszeiten“, *Freiburger Diskussionspapiere zur Ordnungsökonomik*, Walter Eucken Institut, 04/4.
- Friedrich, C. J., (1955): „The Political Thought of Neo-Liberalism“, *American Political Science Review*, Vol. XLIX, pp. 509–25.
- Хајек, Ф. А., (2000): „Трансмисија идеала економске слободе“ у: Хајек, Ф.А., *Студије из филозофије, економије и политике*, ПАИДЕИА, Београд.
- Hayek, F., Sieber, H., Tuchtfeldt E., und H. Willgerodt (1979): „Wilhelm Roepke – Einleitende Bemerkungen zur Neuausgabe seiner Werke“, in: Wilhelm Röpke, *Die Lehre von der Wirtschaft*, Verlag Paul Haupt Bern und Stuttgart.
- In Memoriam: Wilhelm Roepke* (1968), N. G. Elwert Verlag, Marburg, 1968.
- Mises, L., (1978): *Notes and Recollections*, Libertarian Press, South Holland, Illinois.
- Oliver H. M. Jr., (1960): „German Neoliberalism“, *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 74, No. 1, February, pp. 117–149.
- Pongracic, I., (1997): „How Different Were Roepke and Mises?“, *Review of Austrian Economics* 10, No. 1, pp. 125–132.
- Röpke, W., (1979a) *Internationale Ordnung – heute*, Verlag Paul Haupt Bern und Stuttgart.

- Röpke, W., (1979b): *Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart*, Verlag Paul Haupt Bern und Stuttgart.
- Roepke, W., (2003): „The Economic Necessity of Freedom“, in: *The March of Freedom; Modern Classics in Conservative Thought*, edited and with Commentaries by Edwin J. Feulner Jr, The Heritage Foundations.
- Röpke, W., (1979c): *Civitas humana: Grundfragen der Gesellschafts- und Wirtschaftsreform*, Verlag Paul Haupt Bern und Stuttgart.
- Röpke, W., (1979d): *Jenseits von Angebot und Nachfrage*, Verlag Paul Haupt Bern und Stuttgart.
- Röpke, W., (1955): „Alexander Ruestow zum 8. April 1955“, in: *Wirtschaft und Kultursystem*, Hg. Gottfried Eisermann, Eugen Rentsch: Erlenbach-Zuerich, s. 12–20.
- Стојановић, Б., (2007): „Валтер Ојкен“, у: Драган Д. Лакићевић, Божо Стојановић. Илија Вујачић, *Теоретичари либерализма*, Службени гласник Београд.
- Vanberg, V., (1999): „Markets and Regulation. On the Contrast Between Free-Market Liberalism and Constitutional Liberalism“, *Constitutional Political Economy*, Vol. 10, pp. 219–243.

Bozo Stojanovic
Faculty of Economics
Beograd

S u m m a r y

WILHELM ROEPKE: ECONOMIC HUMANISM

The paper presents the basic ideas of the great German thinker Wilhelm Roepke advocated a free market acting in a particular social context (comprising of market institutions, and a particular system of values created within the society and not by the market itself). He substantiated why free market economy has to be supplemented with a particular social ethics. He argued in favour of a society that defends and advances human liberty.

Key words: freedom, society, free market, humanism, ethics.